

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 17 • sayı / issue: 2 • kiř / winter 2017

ARAŞTIRMA

“Tehzîbü'l-Ahlâk” Eserlerinin Ahlâk Eğitimi Açısından Deđerlendirilmesi

Sibel Kandemir

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Öğrencisi

kandemirsibel@hotmail.com

Geliř Tarihi: 12.09.2017 • Yayına Kabul Tarihi: 26.12.2017

Öz

Tarih boyunca ahlâk, her toplumda ve her dinde önem verilen bir konu olmuştur. Bu nedenle tüm eğitim sistemleri bireylerin ahlaki bakımdan geliştirilmesini temel bir ilke olarak benimsemektedir. Ülkemizde de Milli Eğitimin temel amaçları arasında ahlaklı nesillerin yetiştirilmesi yer almaktadır. Ancak bu hedefe ulaşabilmek ancak ahlak ile ilgili güçlü bir kuramsal altyapıya sahip olmakla mümkündür. Bu makalede ülkemizdeki ahlâk eğitimi ile ilgili araştırmalara bir katkı sunmak amacıyla Yahya İbn Adî (ö. 970) ve İbn Miskeveyh'in (ö. 1030) “Tehzîbü'l-Ahlâk” adlı eserleri ahlak eğitimi açısından değerlendirilmiştir. Fârâbî ekolüne mensup ve ona çok yakın tarihlerde yaşamış bu iki filozofun eserlerinden hareketle insana ve ahlâka bakışları, eğitime verdikleri önem, ahlâk eğitiminde benimsedikleri yöntemler tespit edilmiş ve edinilen bilgiler günümüz ahlâk eğitiminin problemleri açısından yorumlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yahya İbn Adî, İbn Miskeveyh, ahlak eğitimi, insan, ahlak.

The Evaluation of “Tehzîbü'l-Ahlâk” Works in terms of Moral Education

Throughout history, morality has been an important issue in every society and every religion. For this reason, all educational systems set targets for ethical maintenance of individuals. It is among the main purposes of National Education to train ethic generations in our country too. However, achieving this goal is possible with a strong theoretical background on ethics. In order to offer a contribution to the research on moral education in our country, the works of Yahya Ibn Adî (d. 970) and Ibn Miskeveyh (d. 1030) titled “Tehzîbü'l-Ahlâk” were evaluated in terms of moral education in this research. Based on the works of these two philosophers, who belonged to the Farabi school, have been determined their views of human beings and moral, importance of education and methods of moral education, then the information obtained has been tried to be interpreted in terms of the problems of today's moral education.

Keywords: Yahya İbn Adî, İbn Miskeveyh, moral education, human being, morality.

Atıf

Kandemir, Sibel, “Tehzîbü'l-Ahlâk’ Eserlerinin Ahlâk Eğitimi Açısından Deđerlendirilmesi”, *Marife*, 17/2 (2017): 237-256.

Giriş

Sosyal bir varlık olan insan, birlikte yaşadığı insanlarla olan ilişkilerini düzenlemek, toplumda huzur ve barışı sağlamak için çeşitli sistemler geliştirmiştir. Bu sistemlerden biri olan ahlâk, inanç, düşünce, gelenek, adet ve yasalarla desteklenen ve toplum ile birey arasında ortak bir yaşam tarzı geliştirmeye yönelik kurallar bütünüdür.¹ Bu kurallar, eğitim ve öğretim yoluyla yeni nesillere aktarılmaya ve benimsetilmeye çalışılmaktadır. Yapılacak eğitimin amaç ve yöntemlerini belirleme, uygulanan eğitim etkinliklerini gözden geçirme, eleştirme ve denetleme görevini üstlenen eğitim felsefesi, ilgili olduğu diğer disiplinlerin bulgularından da faydalanmaktadır. Ahlâk felsefesi de eğitimin ilişkili olduğu alanlardan biridir. Günümüzde daha çok yöntemler üzerinde yoğunlaşan felsefî çabaların aksine geçmişte ahlâk, felsefî sistemlerin bir parçası olarak ele alınmıştır.²

Yunan felsefesinin İslam dünyasına girişine kadar İslam dünyasında ahlâk konusu Kur'an'ın emirleri çerçevesinde değerlendirilmiş ve ahlâk ilkeleri de Kur'an'dan hareketle ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Tefsir, Fıkıh, Tasavvuf ve Kelâm ilimlerinin ele aldığı konular içinde ahlâk konuları da yer almıştır. Bu disiplinlerden Kelâm ilminin temel hareket noktası Kur'an olmakla birlikte, Kur'an dışında başka delillerden de istifade etmiştir. Kelamın bu tutumunda, karşılaşılan farklı din ve kültürlerle karşı İslam inanç esaslarını savunma gayreti etkili olmuştur. Farklı kültürlerden ve aklı delillerden yararlanan kelam ekolleri içinde özellikle Mutezile, düşünce sisteminde ahlâka geniş bir yer vermiştir. Bu bağlamda genellikle kader ve insan iradesi gibi kelâmî konular hem dinî hem de ahlâkî boyutları ile tartışılmıştır. Tasavvufta ise nefsi kötülüklerden temizleme ve nefsin arzularını sınırlandırma ameliyesi, ahlâkî bir eğitim metodu olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle dünyalık zevklerden uzaklaşıp, manevi lezzetlere ulaşma ahlâk eğitiminde bir hedef olarak kabul edilmiştir. Abbasî yönetiminin *Beytü'l-Hikme*'yi (830) kurarak eski kültürlerin ilmi birikiminden yararlanmak istemesi ve genellikle Süryanice ve Grekçe'den yapılan tercümele İslam dünyasını felsefe ile tanıştırmıştır.³ Daha önce dini bağlamda ele alınan ahlâk konusu bundan böyle felsefî bir bakış açısıyla da yorumlanmaya başlamıştır. Ancak ahlak konusunu ele alırken Kelamcılarını dini metinleri temel aldığı, Müslüman filozofların ise genel olarak Yunan felsefesinin ahlâk anlayışı ile Kur'an'ın ahlâkî ilkelerini bağdaştırmaya çalıştığı görülmektedir.⁴

İlk İslam filozofu olarak kabul edilen Kindî ahlâkla ilgili dört risâle yazmıştır. Bunlar: "Risale fi'l-ahlâk, Risale fi't-tenbih 'ale'l- fezâil, "Risale fi teshili sübüli'l-fezâil" ve "Risale fi'l-hîle li def'il ahzân"dır. Bu eserlerden ancak "Risale fi'l-hîle li def'il ahzân" günümüze ulaşmıştır. Kindî'nin ahlâkla ilgili görüşlerini " Risale fi'l-

¹ Aydın, İbrahim Hakkı, "Seküler Ahlak Bağlamında Din Ahlak İlişkisi" *A.Ü.İ.F.D.*, Erzurum, 35 (2011), s. 1.

² Demir, Ömer, "Felsefe ve Din Eğitimi İlişkisinde Felsefî Kazanımlar", *Ekev Akademi Dergisi*, 64 (2015), ss. 197-199.

³ Kindî, *Felsefî Risaleler*, Klasik Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2014, s. 26.

⁴ Fahri, Macid, *İslam Ahlâk Teorileri*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2014, ss. 19-29.

hudûd ve'r rusûm, el-kavl fi'n-nefis “ adlı eserlerinden de tespit etmek mümkündür. Kindî, ahlâkî erdemleri ruha ait olanlar ve davranışa ait olanlar olarak ikiye ayırarak ele almıştır. Ruha ait erdemleri de kendi içinde dörde ayırmıştır. Bunlar; hikmet, necdet, iffet ve itidâl'dir. Hikmet; düşünme gücünden kaynaklanan bir erdemdir. Hakikati bilme ve hayata geçirmeyi ifaden eden bu erdem teori ve pratiği birlikte yansıtmaktadır. Necdet; Kindî sonrası filozofların (ki bunlara İbn Miskeveyh ve Yahya İbn Adî de dâhildir) şecaat adını verdikleri cesur olmayı ifade eden erdemdir. İffet, bedeni her türlü tehlikelerden korumayı ifade eder. İtidal ise davranışların dengeli olmasını ifade eder. İtidal erdemi daha sonra gelen filozoflarca adalet olarak ifade edilmiştir.⁵

Kindî ahlâk ilmini mutluluğu kazanma ve mutsuzluktan kurtulma sanatı olarak değerlendirmiştir. *Def'ul-ahzân* adlı eserinde ahlâkî bir çeşit ruhsal tıp olarak değerlendirmiştir. Kindî'ye göre alışkanlıkların ahlâk üzerinde önemli bir etkisi vardır. O halde kişinin alışkanlıkları üzerinde durması ve alışkanlıkları yoluyla kendini eğitmeyi bir yöntem olarak benimsemesi gerekir. Alışkanlıkları yoluyla ahlâkını güzelleştirmek isteyen kişi kolaydan zora doğru bir yol takip etmelidir.⁶

Yahya İbn Adî'nin hocası olan Fârâbî, kendisinden sonra gelen filozoflar, kelimciler ve mutasavvıflar üzerinde büyük ölçüde etkili olmuştur. Genel felsefesi içinde ahlâk konusuna da yer veren Fârâbî, öğrencileri vasıtasıyla aralarında İbn Miskeveyh'in de olduğu çok önemli filozofların yetişmesine katkı sunmuştur.⁷ Ahlâk alanında yazmış olduğu “*Tahsilü's-sa'âde*” ve onun devamı niteliğinde olan “*Tenbih 'alâ sebili's-sa'âde*” adlı eserlerinde Fârâbî'nin, ahlâk anlayışında mutluluğu esas aldığı görülmektedir. Ancak bu mutluluk sıradan insanların maddi şeylerde aradığı mutluluk değil, insan aklının manevi bir varlık olan faal akılla bütünleşmesidir.⁸

Fârâbî her insanın iyiye ve kötüye yatkınlığının eşit olduğunu söylemekle yaratılış itibariyle iyi veya yaratılış itibariyle kötü olma fikrini kabul etmemiş; aksine insanların ahlâkî potansiyelleri yönünden eşit olduklarını, ancak eğitim ve alışkanlıklar sonucu farklılaştığını savunmuştur.⁹ Faziletlerin ancak ideal bir şehir hayatında ortaya çıkacağına inanan Fârâbî, insanların ya ikna edilerek ya da zorlanarak ahlâkî davranışlara yönlendirilebileceğini savunmaktadır. Bu noktada milletlerin terbiyesinden yöneticileri sorumlu tutan Fârâbî, devlet başkanını, ailesinden sorumlu olan babaya benzetmektedir.¹⁰ İbn Miskeveyh de eserinde Fârâbî gibi insanların yapılarına uygun olarak ya eğitim ya da kanuni zorlama ile ahlâkî davranışlara alıştırlılabileceğini savunmuştur.¹¹ İbn Miskeveyh'in bu konuda Fârâbî'nin görüşlerinden etkilenmiş olması muhtemeldir.

⁵ Kaya, Mahmut, “Kindî,” *DİA*, XXVI, 2002, s. 50.

⁶ Kindî, *Felsefî Risaleler*, s. 298.

⁷ Ülken, Hilmi Ziya- Burslav, Kivamettin, *Fârâbî*, Kanaat Kitabevi, ss. 36-37.

⁸ Kaya, “Fârâbî”, s. 153.

⁹ Kaya, “Fârâbî”, s. 153.

¹⁰ Ülken-Burslav, *Farabi*, ss. 185-186.

¹¹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 155.

İslam düşüncesinde Fârâbî'nin takipçilerinden biri olan İbn Sînâ, felsefe ve ilim tarihçisi ve tabip olması yönüyle de Fârâbî'den farklı bir konuma sahiptir. Felsefenin bütün alanlarında eserleri bulunan İbn Sînâ, tabiyyât, ilâhiyât ve mantık alanlarındaki katkısıyla ön plana çıkmaktadır.¹² İbn Sînâ, takipçisi olduğu Fârâbî kadar felsefesinde ahlâk konularına geniş yer vermemesine rağmen *eş-Şifâ*, *en-Necât*, *el-İşârât* gibi eserlerinde ve bazı küçük risalelerinde ahlâk konularına temas etmiştir. Yunan düşüncesinden etkilenen diğer İslam filozoflarında olduğu gibi İbn Sînâ'nın ahlâkla ilgili görüşlerini de felsefi (teorik) ve tasavvufi olarak ikiye ayırmak mümkündür.¹³ Felsefi görüşlerinde daha çok nefsin tarifi ve nefsin güçlerinin sınıflandırılması üzerinde duran İbn Sînâ, ahlâkın duygu boyutunu eserlerinin daha çok tasavvufi konulara temas ettiği kısımlarında ele almıştır. İnsanın nihai gayesinin mutluluk olduğunu ifade eden İbn Sînâ nefsi; beslenme, büyüme üreme güçlerinin kaynağı olan *nebatî nefis*, hareket ve algı güçlerinin kaynağı olan *hayvanî nefis* ve bilme ve yapma güçlerinin kaynağı olan *insanî nefis* şeklinde üçe ayırmaktadır.¹⁴ O, insanı mutluluğa götürecekt erdemleri, tıpkı Fârâbî gibi aşırı uçların ortası olarak kabul etmiştir. İffet, şecaat, hikmet ve adalet olmak üzere dörde ayırdığı erdemlerin önce toplumdan taklit edilerek öğrenildiğini, daha sonra da üzerinde düşünülerek bilinçli bir şekilde gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.¹⁵ Burada İbn Sînâ'nın, Fârâbî'den farklı olarak pratik ahlâktan, teorik ahlâka gidişe işaret ettiğini görmekteyiz. Aynı zamanda onun adetler yoluyla ahlâkın gerçekleştirilebileceği yönündeki fikirlerinden hareketle, ahlâkın değişebileceği ve doğuştan olmadığı düşüncesine sahip olduğunu ifade edebiliriz.

1. Yahya İbn Adî ve İbn Miskeveyh'in İnsana Bakışı

Her eğitim anlayışının temelinde insana bakış yer almaktadır. İnsana bakışın farklılaşması farklı eğitim anlayışlarının ortaya çıkmasının sebebidir. İnsanın nasıl tanımlandığı, onun nasıl eğitilmesi gerektiği sorusunun cevabını da büyük oranda belirlediği için öncelikle Yahya İbn Adî ve İbn Miskeveyh'in insana bakışını ele almak uygun olacaktır.

İnsana dair Yahya İbn Adî'nin sarf ettiği ilk söz, insanın düşünen bir varlık olduğudur. O, insanın yaratılmışların en şerefli olması, ancak kendisinde bulunan düşünme ve ayırt etme gücünü kullanarak seçim yapmasına bağlamıştır.¹⁶ Benzer bir şekilde her varlığın yaratılış amacına uygun davranması ile mükemmelleştirdiğini belirten İbn Miskeveyh, insanın da kendine özel olan düşünce ve irade gücünü kullanması ile mükemmelleştirdiğini ifade etmiştir. Ona göre kim daha iyi düşünür, daha iyi seçim yaparsa insanlığı da bu ölçüde mükemmelleşmiş

¹² Durusoy, Ali, "İbn Sînâ (Felsefesi)", *DİA*, XX, 1999, s. 322.

¹³ Aydın, Mehmet, "İbn Sînâ'da Ahlâk" *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu* (17-20 Ağustos 1983), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, ss. 117-118.

¹⁴ Aydın, "İbn Sînâ'da Ahlâk", s. 118.

¹⁵ Aydın, "İbn Sînâ'da Ahlâk", ss. 124-125.

¹⁶ Yahya İbn Adî, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 4.

olur.¹⁷ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere her iki eserde de insanın düşünce ve irade gücüne ehemmiyet verildiği görülmektedir. İki filozof da yıllar sonra Kohlberg'in 1958'de ahlak gelişim teorisinin temelini aldığı ve basamaklara ayrılarak incelediği bilişsel gelişime vurgu yapmaktadırlar.¹⁸

İnsanın güzel ahlâka ya mizacının/yaratılışının bir sonucu olarak herhangi bir gayret sarf etmeden ve eğitime gereksinim duymadan doğallıkla sahip olabileceğini ya da alışkanlık edinerek ahlâkını güzelleştirebileceğini söyleyen Yahya İbn Adî, insanların doğası hakkında ise kötümser bir tutuma sahiptir. Ona göre çoğu insanın doğasında baskın olan özellik kötülüktür.¹⁹ Yahya İbn Adî'ye göre insanlar doğalarına göre şöyle sınıflandırılabilir:

1. Doğuştan kendisinde güzel huylar bulunanlar. Ancak bunlar az sayıdadır.
2. Doğuştan kendisinde güzel huylar bulunmamakla birlikte eğitim ve alışkanlıklar yoluyla güzel ahlâkı edinebilenler.
3. Doğuştan güzel huylara sahip olmamakla birlikte bir kısım güzelliklere sahip olabilenler.
4. Tabiatı çirkin olan ve eğitimin kendisine çare olmadığı insanlar.²⁰

İnsanın doğasına yönelik Yahya İbn Adî'nin çizdiği bu kötümser tabloya İbn Miskeveyh'in eserinde rastlanmamaktadır. Ona göre insan düşünce gücünü iyi kullanamazsa yaratılışına uygun hareket etmemiş ve insanlık seviyesinden hayvanlık seviyesine düşmüş olur.²¹ Görüldüğü gibi İbn Miskeveyh'in eserinde, insan hakkında peşinen verilmiş bir hükmün yerine, onun kendi yaptıklarının bir sonucu olarak kötü bir duruma düşeceği görüşü savunulmuştur. İnsan sahip olduğu arzularını aklın kontrolüne vermezse, arzularının esiri olacak ve onu diğer varlıklardan üstün kılan niteliklerini kaybedecektir. Benzer düşünceler Kant tarafından da dile getirilmiştir. Kant eğitimle ilgili düşüncelerinde insanın doğasında bulunan bazı eğilimlerin olduğunu ve bu eğilimlerin eğitimle aklın ilkelerine uygun yönlendirilmesi ile ahlâkî olgunluğa erişmenin mümkün olacağını savunmuştur.²²

Ahlâkını olgunlaştırmayı isteyen insan, Yahya İbn Adî'ye göre, tutkularına esir olmayıp düşünerek davranışlarını seçmeli ve kendisine en üst ahlâki mertebeyi hedef edinmelidir. Ancak insan bu olgunluğa erişmeyi istiyorsa kendini eğitmeli ve kazanması gereken güzel vasıflar hakkında bilgi edinmelidir. Burada Yahya İbn Adî ahlaki olgunluğa erişmede eğitimin önemine ve rolüne dikkat çekmektedir.²³ İbn Miskeveyh'e göre, insanın mükemmelliği; bilme ve yapma gücü olarak ikiye ayrılır. İnsan bilme gücü ile varlıkların hakikatlerine ve en sonunda da

¹⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 20.

¹⁸ Çiftçi, Nermin, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi: Ahlak Ve Demokrasi Eğitimi" *Değerler Eğitimi Dergisi* (1), s. 52.

¹⁹ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 8.

²⁰ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 12.

²¹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 21.

²² Yayla, Ahmet, "Kant's View on Moral Education", *Ankara University, Journal Of Faculty of Educational Sciences*, 38/1 (2005), ss. 78-79.

²³ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 4.

en mükemmel varlığın (Tanrı) bilgisine ulaşır. İnsanın yapma gücü ise işleri belli bir düzen ve sıraya koymasındır. İnsan irade gücüne göre işleri düzene koyarsa ahlâkî mükemmelliği elde eder.²⁴ Bu noktada hem Yahya İbn Adî’de hem de İbn Miskeveyh sergilenecek olan davranışların belirlenmesi aşamasında düşünmeyi ahlâki olgunluğun bir vasfı olarak kabul etmişlerdir.

Yahya İbn Adî, insanların ahlâklarının birbirinden farklı olduğunu vurgulamaktadır. Bunun nedeni ise insanların eylemlerine yön veren nefsin güçlerinin her insanda farklı olmasıdır. Yahya İbn Adî’ye göre insanın davranışlarına yön veren nefsin üç temel gücü vardır. Bunlar; şehvânî nefis, gazabî nefis ve düşünen nefstir. Şehvânî nefis ve gazabî nefis diğer canlılarla insanların ortak özellikleri iken, düşünen nefis yalnız insana özgüdür.²⁵ Nefsin bu üç gücünü ayrı ayrı inceleyen Yahya İbn Adî, eserinde ilk önce şehvânî nefis üzerinde durmuş, insanların bedensel arzularının kaynağı olan şehvânî nefsin oldukça güçlü bir yönlendirici olduğunu belirtmiştir. Öte yandan o faziletleri elde etmek için yeme, içme ve cinsellik gibi arzuların kaynağı olan şehvânî nefsin kontrol altına alınmasının zorunluluğundan söz etmektedir. Çünkü eğer şehvânî nefis, insanın davranışlarını yönlendiren esas güç olacak kadar baskın olursa o zaman insan hayvanlara benzemeye başlayacaktır.²⁶ Yahya İbn Adî, insanın şehvânî nefsinin eğitilip, kontrol altına alınmaması durumunda kişinin iffetsizliğe sürüklenebileceğini söyleyerek insanın eğitime muhtaç bir varlık olduğunun altını çizmiştir. Böyle bir eğitimle insan, iradesini güçlendirecek, arzularını ihtiyacı olan durumlarda ve sınır belirleyerek gerçekleştirecek ve böylece kötü işlere sürüklenmekten korunmuş olacaktır.²⁷

İnsanın yalnız bedensel arzuları olan basit bir varlık olmadığının altını çizen Yahya İbn Adî’ye göre insan şehvânî nefsinin yanı sıra öfkesinin ve cesaretinin kaynağı olan “gazabî nefis”e de sahiptir. Ancak öfke oldukça güçlü bir duygudur, zira insan öfkeli olduğunda yalnız düşmanlarına değil sevdiklerine de zarar verebilir.²⁸ Bu bakımdan gazabî nefsin kontrol edilmesi ve ahlâk eğitiminden geçirilmesi bir zorunluluk arz etmektedir. Çünkü insanın bu nefsi ancak eğitimle kendi idaresine alması mümkün olabilir. Gazabî nefsinin eğiten insan, daha sakin, yumuşak huylu, mütevazı ve adil olmayı başarabilir. Böylece bu özelliğini gerektiği zaman ve iyi işlerde kullanabilir.²⁹ Şehvânî ve gazabî nefis diğer canlılarda da bulunmaktadır. Ancak nefsin yalnız insana has olan tarafı, hatırlama, ayırt etme ve düşünme gibi zihinsel faaliyetlerin kaynağı olan “düşünen nefis”tir. Ancak bu nefis insanlar için faziletlere (övülen davranışlara) sebep olabileceği gibi çirkinliklere de sevk edebilir.³⁰ İnsan bu özelliğini iyi yönde kullanırsa kendisini şehvânî ve gazabî nefsin etkisiyle sürüklenebileceği kötü işlerden koruyabilir. Düşünen nefsi tabiatı itibarıyla güçlü olan kimseler güzel alışkanlıklara sahip olabilirler. Ancak insan bu

²⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-ahlâk*, ss. 43-44.

²⁵ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 14.

²⁶ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 14.

²⁷ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 16.

²⁸ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 18.

²⁹ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 20.

³⁰ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, ss. 20-22.

özelliğini kötü yönde kullanırsa riyakârlık, kurnazlık, hilekârlık gibi yerilen davranışlara da yönelebilir. Düşünen nefsi zayıf seviyede olan insanlar, genellikle kötü alışkanlıklara yönelirken orta seviyede bulunanlar ise hem iyi hem de kötü alışkanlıklara sahip olabilmektedirler.³¹

İbn Miskeveyh'e göre de insan ahlâkına yön veren nefsin, üç temel gücü vardır. Bunlar insanın düşünme ve ayırt etme gücü olan "melekî güç"; onu tehlikelere karşı koymaya yönlendiren sebu'î güç" ve insan bedeninin devamlılığını sağlamak için gerekli olan ve yeme içme gibi şeyleri arzulayan "behimi güç"tür.³² Düşünen nefis, yaratılıştan eğitilmiş üstün bir nefistir. Öfke gücünün kaynağı olan sebu'î nefis ise tabiaten eğitilmemiş olmasına rağmen eğitilebilir. Bedensel zevklerin kaynağı olan behimi nefis ise yaratılış itibari ile eğitilmemiş olduğu gibi eğitilmeyi de istemez. Ona göre bu hayvani nefis ancak öfke gücü ile kontrol altına alabilir ve ona boyun eğdirilebilir.³³ İnsan, nefsinin bu üç özelliğinden dolayı ömrünün ilk yıllarında anne babasının kontrolüne, sonraki yıllarda ise kendini kontrole ihtiyaç duyar. Aynı şekilde insanın, kendini yönetmesi için ona doğru yolu gösterecek olan ilahi yasalara da (doğru dine) ihtiyacı vardır. Gerçek mutluluk bu ilahi yasalara uymakla elde edilir.³⁴

Yahya İbn Adî'ye göre, insanlar birlikte vakit geçirdikleri insanların ahlâkından etkilenme özelliğine sahiptir. Dolayısıyla insanlar güzel ahlâklı insanlarla bir arada bulunarak iyi alışkanlıklar kazanabilir. Örneğin eğer çocuklara, gençlere ya da topluma yön veren insanlar kötü ahlâklı kişilerse onlardan etkilenen bu kesimlerin ahlâkı da bozulacaktır.³⁵ Bu görüşleri ile Yahya İbn Adî, eğitimde sık sık dikkat çekilen, öğrenme süreçlerinde sosyal çevreden etkilenme ve çevre yoluyla öğrenmeye dikkatleri çekmektedir.

Genel olarak baktığımızda Yahya İbn Adî, ahlâki bir varlık olarak insanı, onu diğer varlıklardan ayıran en temel özelliği olan düşünen bir varlık olmasıyla tanımlar. İnsanların ahlâki davranışlarının arkasında doğuştan getirdikleri mizaçlarına vurgu yapan Yahya İbn Adî, eğitimin insanlar üzerindeki etkisini de dile getirmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere, insan tabiatının genel olarak kötü olduğunu düşünen Yahya İbn Adî, bu kötümserliğini bazı insanlara eğitimin de fayda vermeyeceği düşüncesini savunacak kadar ileri götürmüştür. Yahya İbn Adî'ye göre sosyal bir varlık olan insan, çevresinden büyük ölçüde etkilenmektedir.³⁶ Ancak o, ahlâken iyi insanların örnekliği ile yetişen insanların güzel ahlâk sahibi olacağını savunmakla birlikte insanların kendi doğalarına uygun çevrelerde bulunmayı tercih ettiklerini de ifade etmekte ve bu hususta da insanın tabiatına vurgu yapmaktadır.

İnsanın, hem bedensel hem de nefsanî özellikleri olan bileşik bir varlık olduğunu belirten İbn Miskeveyh'e göre hayvanlarda da bulunan basit arzularının

³¹ Yahya İbn Adî, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 22.

³² İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, ss. 22-23.

³³ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 54.

³⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, ss. 94-95.

³⁵ Yahya İbn Adî, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 24.

³⁶ Yahya İbn Adî, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 24.

yanı sıra onu en yüce varlığa (Tanrıya) ulaştıracak mükemmel bir cevheri de vardır. İnsan yalnız kendine has olan düşünce gücüyle tercih ettiği eylemleri gerçekleştirirse gerçek mutluluğa kavuşabilir.³⁷ Gerçek mutluluk, İbn Sînâ'nın da ifade ettiği gibi, Tanrı'nın feyzini almaya yatkınlık kazanmaktır. Düşünen nefsinin güçlendiren insan olgunluğa erişebilir. Bunun için insanların nefsin en alt basamağından başlanarak eğitilmesi gerekir. Buradan hareketle İbn Miskeveyh'in eğitim de basitten karmaşığa doğru, bir tedriciliğe vurgu yaptığını ifade etmek mümkündür.

2. Yahya İbn Adî ve İbn Miskeveyh'in Ahlâka Bakışı

Yahya İbn Adî'nin ve İbn Miskeveyh'in ahlâk eğitimine yaklaşımlarını ortaya koymak için öncelikle onların genel olarak ahlâkı nasıl değerlendirdiklerini, ahlâkın kaynağı olarak neyi/neleri gördüklerini, insanların farklı ahlâka sahip olmalarını nasıl izah ettiklerini tespit etmek gerekmektedir.

Yahya İbn Adî ahlâkı; "*insanın düşünüp tetkik etmeden kendisiyle fiillerini ortaya koyduğu, nefsin bir hali*" şeklinde tanımlamıştır.³⁸ Bu tanımın daha iyi anlaşılması için "nefs" kavramıyla neyin kastedildiğini ifade etmemiz gerekmektedir. Bakıldığında hem İlkçağ hem de Ortaçağ felsefe anlayışında nefis kavramının, "bitki ve hayvan türlerindeki canlılığın yanı sıra insanın psikolojik özelliklerini de ifade eden bedenden bağımsız manevi bir cevher" şeklinde çok kapsamlı bir terim olarak kullanıldığı görülmektedir. Yahya İbn Adî'nin hocası İslam filozofu Fârâbî'ye göre ise insan nefsi; besleyici (el-gâzi), duyumsayan (el-hâsse), hayal eden (el-mütehayyil), arzulayan (el-nüzuî) ve düşünen (el-nâtık) olmak üzere beş cüzden oluşmaktadır.³⁹ Yahya İbn Adî, hocası Farabî tarafından beş cüze ayrılan nefsi, üç cüz olarak ifade etmiştir. Yahya İbn Adî, Farabî tarafından hayal eden, duyumsayan ve düşünen nefis olarak üç ayrı cüz olarak ifade edilen nefsin güçlerini yalnız "düşünen nefis" olarak tek bir cüzde toplamıştır.

İbn Miskeveyh de tıpkı Yahya İbn Adî gibi, ahlâkın insanlarda farklılık göstermesine gerekçe olarak insan nefsinin göstermiş ve eserinin birinci bölümünde bu konuyu uzun uzun tetkik etmiştir. Ona göre nefis, bir cisim olmadığı gibi bir cismin parçası da değildir. Nefis, bedeninin tabiatından farklı ve üstündür. Ona göre nefsin bu üstünlüğünün işareti, onun bedenî arzularından uzaklaşıp, ilahi varlığı aramaya duyduğu istektir.⁴⁰

Bazı insanlarda ahlâkın (güzel ahlâkın) doğa ve mizaç olarak bulunduğunu belirten Yahya İbn Adî, bazı insanlarda ise bunun ancak çaba ile elde edileceğini söyleyerek ahlâkı, doğuştan getirilen ve sonradan kazanılan olmak üzere ikiye ayırmaktadır. İnsan doğası hakkında eserinde genel olarak kötümser bir tablo çizmesine rağmen o, "cömertlik, yiğitlik, iffet, adalet gibi birçok güzel huyun insanların çoğunda doğal olarak bulunduğunu söyleyerek genel çizgisinin dışına

³⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, ss. 13-72.

³⁸ Yahya İbn Adî, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 8.

³⁹ Görkaş, İrfan, "Fârâbî'nin İnsan Tasavvuru", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 50 (2013), s. 295.

⁴⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, ss. 13-16.

çıkılmaktadır.⁴¹ İbn Miskeveyh de tıpkı Yahya İbn Adî gibi insanlarda mizaçtan kaynaklanan tabîî bir ahlâkın yanı sıra, bir de eğitimle kazanılan bir ahlâkın olduğunu savunur. İbn Miskeveyh'e göre herkes eğitimle güzel ahlâk sahibi olabilir.⁴² Bu eğitim ise insanın en basit yönünden en üstün yönüne doğru aşağıdan yukarıya doğru bir seyir izlemelidir. Yani önce insanın yeme, içme arzusu, sonra öfke duygusu ve son olarak da insanın en üstün özelliği olan düşünme gücü eğitilmelidir.⁴³ İbn Miskeveyh insanın çocukluğundan yetişkinliğine doğru seyreden gelişim çizgisine paralel bir ahlâk eğitim yöntemi tavsiye etmiştir. Gelişim dönemine paralel olarak ilk önce beslenme gücünün (şehvanî nefis), öfke gücünün (gazabî nefis) ve diğerlerinden daha geç olgunlaşan düşünce gücünün sırasıyla eğitilmesi gerektiğini savunmuştur. İbn Miskeveyh'in savunduğu bu yöntem, eğitimin yaşa ve ihtiyaca göre olması ve basitten zora doğru olması ilkelerine uygundur.

Ahlâkını olgunlaştırıp yetkinlik seviyesine ulaştırmak isteyen insanların ahlâk hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiğini savunan Yahya İbn Adî'ye göre ahlâk; sahip olan kişiyi gıpta edilecek bir konuma çıkaracak olan güzel ahlâk ve kişiyi nefret edilecek hale düşüren kötü ahlâk olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.⁴⁴ Ona göre insanın güzel ahlâk olarak görülen davranışları kendinde toplaması ve kötü ahlâk olarak nitelendirilen davranışlardan da uzak durması, onu olgunluğa ulaştırır.⁴⁵ İnsanların ahlâkının farklı olmasını nefsin üç temel gücüne bağlayan Yahya İbn Adî'ye göre bu güçler her insanda farklı düzeylerde etkin olduğu için, insanların ahlâkı da farklı olmaktadır.⁴⁶ Nefsin sözü edilen üç gücü, daha önce de ifade ettiğimiz şehvanî nefis, gazabî nefis ve düşünen nefistir.

Şehvânî nefis, insanın haz ve arzularının kaynağı olan nefistir. Bu nefsin itici gücüyle insanlar yeme-içme ve cinsel arzulara yönelirler. Ancak bu nefsin insanı tümüyle kontrol altına alması onu günahkârlığa ve utanmazlığa sürükleyebilir. Hırsızlık, iffetsizlik ve hıyanet gibi kötülüklerin arkasında bu nefsin yönlendirdiği arzulara duyulan aşırı sevgi yer almaktadır.⁴⁷

Nefsin güçlerinden biri kişiyi ileri atılmaya (cüretkârlığa), saldırganlığa, zarar vermeye, güç kullanmaya yönlendiren güç ise gazabî nefistir. Ancak gazabî nefsin baskın olduğu kişiler bu gücü yalnız düşmanları üzerinde değil, dostları üzerinde de kullanabilir ve sonrasında pişman olacağı işler yapabilir. Bu gücün kontrol altında tutulması durumunda ise yumuşak huylu olmak, adil olmak ve liderlik gibi güzel sonuçlar doğurur.⁴⁸

Ahlâkın son hareket ettirici gücü düşünen nefistir. Düşünen nefsin insanın ahlâkında merkezi ve hükmedici bir konumda olması onu kötü fiillerden korurken; düşünen nefsin zayıf kaldığı durumlarda ise şehvânî ya da gazabî nefis ön plana

⁴¹ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk* s. 8.

⁴² İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 36.

⁴³ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 40.

⁴⁴ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 6.

⁴⁵ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 6.

⁴⁶ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 14.

⁴⁷ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, ss. 14-16.

⁴⁸ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 18-20.

çıkmakta ve kişiye yön vermektedir. Ancak bu nefsin önem verilen bu özelliklerine rağmen Yahya İbn Adî'ye göre kendisinden kötü huylar da sadır olabilmektedir. Çünkü düşünen nefste yalan, hilekârlık, dalkavukluk, kötü niyet gibi kötü özellikler de bulunmaktadır.⁴⁹ Diğer iki nefsin kötülükleri hususunda düşünen nefsin güçlendirilmesini çare olarak gören Yahya İbn Adî, düşünen nefsin reziletlerinden nasıl korunulacağına dair bir açıklama getirmemiştir.

Ahlâkı iyi ve kötü olarak iki kısma ayıran Yahya İbn Adî, eserinin üçüncü bölümünde iyi ve kötü huyları tek tek ele almıştır. Bu bölümde iffet, kanaat, kötülükten korunma (*tasavvun*), yumuşak huyluluk (*hilm*), ağırbaşlılık (*vakar*), sevgi (*vüdd*), merhamet (rahmet), vefa, emanete riayet (*edaü'l-emane*), sır tutmak (*kitmanu's-sır*), tevazu, güler yüzlü olmak (*bîşr*), doğru sözlülük (*sıdku'l-lehce*), iyi niyetli olmak (*selametü'n niyye*), cömertlik (*seha*), yiğitlik (*secaat*), iyilikte yarışmak (*münafese*), zorluklara sabır (*es-sabru inde's-şedaid*), yüce gayelik (*izamu'l-himme*) ve adalet iyi huylar olarak ifade edilmektedir.⁵⁰ Ancak onun iyi huyları ele alış biçimine baktığımızda, bu huyları her durumda ve herkes için iyi olarak değerlendirmedini görmekteyiz. Örneğin hükümdarların iyi niyetli olmasını, düşmanlarının hile ve ikiyüzlülüğünü fark etmelerini engelleyeceği ve bedeli ağır olabilecek sonuçlar doğurabileceği düşüncesiyle uygun görmemiştir. Cömertliği de herkesten çok hükümdarların sahip olması gereken bir ahlâk olarak görmüştür ki hükümdarlar bu sayede ordularını ve tebaalarını kendilerine bağlayabilsin. Sır tutmayı da en çok sultanların yakınlarında bulunan insanlara yakıştıran Yahya İbn Adî, ahlâki davranışların pratik sonuçlarından hareketle şartlara ve şahısların konumlarına göre ahlâki davranışları iyi ve kötü olarak nitelemektedir.⁵¹ Sonuç olarak Yahya İbn Adî'nin bu konuyla ilgili yaklaşımının sonuç odaklı ve faydacı bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür.

İyi huyları doğuracağı sonuçları da dikkate alarak ele alan Yahya İbn Adî, kötü huyları ise şöyle sıralamaktadır. İffetsizlik (*fücûr*), aç gözlülük (*şereh*), bayağılık (*tebezzül*), saldırganlık (*sefeh*), ciddiyetsizlik (*hark*), aşk, merhametsizlik (*kasave*), vefasızlık (*gadr*), hıyanet, sırrı ifşa etmek, büyülenme (*kibir*), asık suratlı olmak (*abûs*), yalancılık (*kizb*), kötü niyetli olmak (*hubs*), cimrilik (*bulh*), korkaklık (*cübn*), haset, sıkıntılar karşısında aşırı kaygı (el-cezâ 'inde's-şidde), düşük gayelik (*siğaru'l -imme*) ve zulüm (*cevr*).⁵² Yahya İbn Adî'nin yaptığı sınıflamaya baktığımızda kötü huylar olarak nitelendirilenlerin bir kısmının iyi huyların karşısında yer alan huylar olduğunu; bazılarının ise iyi huylardaki aşırılıkların bir sonucu olarak tanımlandığı görülmektedir. Kötü huyları da iyi huyları tasnif etme yönteminde olduğu gibi sonuçlarına göre değerlendiren Yahya İbn Adî, cimriliği kadınlarda, merhametsizliği askerlerde hoş görmekte, korkaklığı asker ve hükümdarlarda diğer insanlardan daha fazla yakışsız bulmaktadır.⁵³ Bu yaklaşımından hareketle, Yahya İbn Adî'nin ahlâk konusunda idealist bir yaklaşım

⁴⁹ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 20-24.

⁵⁰ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, ss. 26-38.

⁵¹ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, ss. 26-38.

⁵² Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, ss. 38-48.

⁵³ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, ss. 38-48.

sergilemediğini, aksine kişi ve konumuna realist bir değerlendirme yaptığını söylemek mümkündür.

İbn Miskeveyh, Yahya İbn Adî'den farklı olarak, faziletleri nefsin güçleriyle ilişkili olarak açıklamıştır. Ona göre behîmî (şehvanî) nefsin faziletleri, iffet ve cömertlik; öfke (gazabî nefis) gücünün faziletleri, yumuşak huyluluk ve yiğitlik; düşünen nefsin faziletleri ise hikmet ve bilgidir. Adalet ise hem Yahya İbn Adî hem de İbn Miskeveyh'e göre faziletlerin bir parçası değil, tüm faziletlerin birleşmiş halidir.⁵⁴ Yahya İbn Adî eserinde faziletleri özendirmek için sık sık onların insana kazandıracağı pratik faydalara dikkat çekmiştir. Hatta faziletleri doğuracağı sonuçlar yönünden yöneticilere ve halka göre farklı ele almıştır. İbn Miskeveyh ise, Yahya İbn Adî'nin tersine, sonucunda bir şey elde etmek amacıyla faziletlerin yapılmasını gerçek fazilet olarak görmemektedir. Ona göre gerçek fazilet, yerli yerinde ve akla uygun yapılan davranışlardır.⁵⁵ Ona göre ahlâki faziletler insanlar arası ilişkilerin devamlılığı için konulmuştur ve gerçek anlamda ancak toplum içinde hayat bulur. Bu bağlamda toplumdan kaçıp, yalnızlığı tercih etmek gerçek fazilet değildir.⁵⁶ Görüldüğü gibi ahlâk eğitiminde tasavvufî akımlarda önemli bir yer tutan uzlet ve inziva gibi uygulamalar İbn Miskeveyh tarafından hoş görülmemiştir.

3. Yahya İbn Adî ve İbn Miskeveyh'in Eğitime Bakışı

Eserlerinde eğitim ile ilgili başlıklar açmaları ve bu başlıklar altında konuyla ilgili tahliller yapmaları Yahya İbn Adî ve İbn Miskeveyh'in ahlak eğitimine verdiği önemi ortaya koymaktadır. Her iki müellife göre de ahlâkın güzelleştirilmesi için eğitim zorunludur. Eserinin dördüncü bölümünde "*Ahlâk Eğitiminin Zorunluluğu*" başlığı altında eğitime bakışını ortaya koyan Yahya İbn Adî'nin düşüncesine göre eğitim, ahlâkın güzelleştirilmesi yolunda zorunlu bir çabadır. Çünkü insan kendisini eğitip, nefsin kontrol altına almazsa kötü huylardan korunması mümkün değildir. İnsanların gerçek değerlerini gösteren faziletler ancak edep eğitimi ile kazanılabilir.⁵⁷

Güzel ahlâk için eğitimin zorunluluğundan söz eden Yahya İbn Adî ahlâk eğitiminde yapmış olduğu nefis taksimine paralel bir yöntem sunmaktadır. Ona göre ahlâk eğitiminde temel ilke nefsin arzu ve öfke gücünü tedrici olarak nefsin düşünce gücüne boyun eğdirmektir. Bu temel ilkedен hareket eden Yahya İbn Adî, şehvânî, gazabî ve düşünen nefsin eğitimini ayrı ayrı ele almaktadır.⁵⁸ Ona göre insana, şehvanî arzuları ortaya çıktığında onu kontrol altında tutması gerektiği hatırlatmalıdır ve böylece şehvanî nefsi düşünce gücünün kontrolüne vermesi sağlanmalıdır.⁵⁹ Günümüzde Yahya İbn Adî'nin bu önerisini motivasyon kavramı ile açıklamamız mümkündür. Ancak motivasyon insanı harekete geçirme ve

⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 98.

⁵⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 100.

⁵⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 150.

⁵⁷ Yahya İbn Adî, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 52.

⁵⁸ Yahya İbn Adî, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 56.

⁵⁹ Yahya İbn Adî, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 58.

mücadele azmini güçlendiren bir etken olmakla birlikte hedefe ulaşmak için tek başına yeterli bir unsur değildir. Bundan dolayı Yahya İbn Adî, nefsin arzuları bayağı bir şeye yöneldiğinde, kişinin bu arzusunu razı olunan bir yöne çevirmesi gerektiğini ve nefsi rahata erinceye kadar bu davranışı tekrar etmesini gerektiğini tavsiye etmektedir. Zira bu şekilde yapılacak olan tekrarlar, alışkanlığa dönüşerek kişide kalıcı hale gelebilir.⁶⁰ İnsan doğasından kaynaklanan bu tür arzuların yok edilmesi mümkün olmadığına göre, bunların insanı istenmeyen yollara götürmesine engel olmanın en doğru ve en etkili yolu, bu arzuyu iyi bir yöne kanalizetmektir. Zira kişi bu yolla hem içten gelen bu arzuyu tatmin etme hem de kendini hoş görülme bayağı işlerden ve huylardan koruma imkânı bulmuş olur. Ancak bunun gerçekleşmesi bir süreç ve tekrar meselesidir. Çünkü eğitimde kalıcılığı sağlayan en önemli husus tekrar olgusudur.

Şehvânî nefsin eğitiminde zâhitler, râhipler, münzevîler, vâizler ve takva sahipleri gibi insanlarla bir arada bulunmak Yahya İbn Adî'ye göre çok faydalı olacaktır. Çünkü bu insanlar nezdinde, iffetli olmak övgüye lâyıktır, iffetsizlik ise hor görülmektedir. Böyle insanlarla bir arada bulunmak, kişiyi toplumda saygı duyulan bu insanlara gıpta etmeye, toplumdaki dışlanmamak için nefsinin kötü fiillerden korumaya, güzel ahlâklı olmaya zorlar.⁶¹ Bu yüzden toplumda saygı duyulan kişileri taklit ederek ve onlarla özdeşim kurarak öğrenme yöntemine Yahya İbn Adî tarafından vurgu yapılmaktadır.

Şehvânî nefsin eğitiminde yakın durulması gereken şahıslar ve ortamlar olduğu gibi kişinin uzak durması gereken ortamlar da vardır. Kişinin şehvânî nefsi eğitmesi için bu arzuyu tahrik edecek ve düşünce gücünü zayıflatacak sarhoşluk sebebi içkiden⁶² ve içkinin içildiği mekânlardan uzak durması gerekir ki, tek başına bu mekânlarda bulunmak bile insanı içmeye teşvik etmeye yeterlidir.⁶³ İçkinin yanı sıra Yahya İbn Adî'ye göre şehvânî nefsi tahrik eden bir diğer şey de müzik dinlemektir. Çünkü müzik insan üzerinde etkilidir. Özellikle müziği güzel ve süslü kadınlardan dinlemek daha tahrik edicidir. Şehvânî nefsinin eğitme isteyen kişi müzikten uzak durmalı ya da nefsi tahrik etmeyen müzik türlerini dinlemelidir.⁶⁴ Yahya İbn Adî, içki ve tahrik edici bazı müziklerin şehvani nefsi güçlendirerek insan üzerinde gereğinden fazla etkili olması endişesini taşımaktadır. Şehvânî nefsin eğitimi, bu nefsin insanda uyandırdığı tüm bedensel arzuları dikkate alarak yapan Yahya İbn Adî insana, yeme-içme arzusunu da kontrol etmesi için de önerilerde bulunmaktadır. Ona göre yemeğin amacının açlığı gidermek olduğu unutulmamalı ve zevk aracı haline dönüştürülmeden bu arzu orta halli sofralarda tatmin edilmelidir.⁶⁵

Şehvânî nefsinin eğitip iffeti elde etmek isteyen kişinin açgözlü, utanmaz ve iffetsiz insanların içine düştükleri kötü halleri, kendisi için bir ibret vesilesi olmak

⁶⁰ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 58.

⁶¹ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 58.

⁶² Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 58.

⁶³ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 60.

⁶⁴ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 60.

⁶⁵ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 60.

üzere aklında tutması gerekir.⁶⁶ Bu konuya yaklaşımından anladığımız kadarıyla Yahya İbn Adî, râhip ve zâhit gibi insanların olumlu örneğinden istifade ettiği gibi açgözlü ve iffetsiz insanların olumsuz örneğini de bir faydaya dönüştürmüş ve insanların girdikleri bu kötü yollarda onları bekleyen akıbetleri göstererek onları sakındırma yöntemine başvurmuştur.

Şehvânî nefsin eğitiminde genel yaklaşımını nefsin iyi ve hoş alışkanlıklarla eğitilmesi şeklinde ifade eden Yahya İbn Adî, gazabî nefsin eğitimini de ayrı bir başlık altında incelemiştir.⁶⁷ Öfke, şiddet ve insanlara üstün gelme arzusunun kaynağı olan gazabî nefsin eğitiminde kişiye, şehvânî nefsin eğitiminde yaptığı gibi, öfkesinin kendisine galip geldiği kişilerde görülen çirkin şeyleri göz önüne getirmesi tavsiyesinde bulunmaktadır. Zira bu insanda bir tiksinti uyandıracak ve öfkeli anlarında daha kontrollü olmasını sağlayacaktır.⁶⁸ Gazabî nefsin sebep olabileceği intikam almada aşırıya gitmenin önüne geçmek hususunda Yahya İbn Adî, kişinin düşmanın yerine kendisini koyarak ona verilecek en uygun cezayı belirlemesini tavsiye etmektedir. Çünkü insan, öfkesinin etkisiyle düşmanına hak ettiğinden fazla karşılık verip, haksızlık yapabilir.⁶⁹ Günümüzde karakter eğitiminde sıkça vurgu yapılan ve empati olarak adlandırılan bu yöntem kişinin ahlaki gelişimine olumlu katkılar sağlayacaktır.

Yahya İbn Adî, gazabî nefsin eğitiminde empati kurmayı önermekte; savaştı ve saldırgan kişilerle bir arada bulunmaktan, silah taşımak ve savaş alanlarında bulunmaktan uzak durmayı tavsiye etmektedir. Zira bu tür ortamlar insanın kalbini katılaştırır, merhamet duygusunu yok eder.⁷⁰ Gazabın karşıtı olan merhametin canlı tutulmasını, öfkenin kontrol altına alınmasında bir yöntem olarak benimseyen Yahya İbn Adî, karşıt duygulardan faydalanarak ahlâk eğitimi yapmanın mümkün olduğunu bize göstermiştir. Onun savaş alanlarından uzak durmak dışında bu konudaki diğer bir önerisi sarhoşluktan kaçınmaktır. Zira sarhoşluk hem şehvânî hem de gazabî nefsi tetikleyen bir güçtür.⁷¹ Sarhoşluk hem gazabî nefsi güçlendiren hem de düşünce gücünü de zayıflatan bir unsur olduğu için, kişinin öz kontrolünü kaybetmesine sebep olmaktadır.⁷² Düşünerek hareket eden, yapacaklarını hesap ederek yapan insan, gazabî ve şehvânî nefsinin kendisini kötü yollara sürüklemesinden korunmuş olur. Düşünmeksizin iş yapmamak kişide tabi bir huy haline gelirse öfke ve arzusunun elinde oyuncak olmaktan kurtulmuş olur.⁷³

Yahya İbn Adî'nin bu konuda dikkat çektiği diğer bir nokta da şudur: İnsan ahlâkının güzelleştirilmesi için yapılması gereken en önemli şey düşünen nefsin güçlendirilmesidir. Bunun için bireyin akli ilimlerle meşgul olması gerekir. Çünkü düşünen nefsi güçlü bir kimse diğer iki nefsi yönetme, çirkin işlerden uzak durma

⁶⁶ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 62.

⁶⁷ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 62.

⁶⁸ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 62-64.

⁶⁹ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 64.

⁷⁰ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 64.

⁷¹ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 66.

⁷² Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 58.

⁷³ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 66.

ve ahlâkını güzelleştirme imkânı bulur.⁷⁴ Ona göre ahlâkını güzelleştirmek isteyen kişi ahlâk, siyaset ve hakikat kitaplarını araştırmalıdır. Zira insan eşyanın hakikatini idrak ederse, asil bir nefse sahip olur. Düşünen nefsi güçlendirmenin yollarından biri de insanın ilim ehli kişilerle birlikte olmasıdır. Ayrıca kişinin incelikli düşünmeye çalışması, güzel ve çirkin işlerin hangisinin daha faydalı ve kazançlı olduğunu, hangisinin daha övgüye değer olduğunu görmeye çalışması bu konuda ona önemli katkılar sağlayacaktır.⁷⁵

Ahlâk eğitiminin hedefi olarak Yahya İbn Adî, kalıcı olan ve azmedilmeye değer olan faziletleri göstermektedir. Ona göre, ahlâkını güzelleştirmek isteyen kişi bu faziletlerin en üst seviyesini hedeflemelidir. Çünkü hedef büyük olursa o hedefe ulaşılmasa dahi iyi bir neticeye varmak mümkündür. İnsanın ahlâkını eğitmesi için tedrici bir yolla faziletleri elde etmesi gerekir. Bu eğitim yöntemine sadık kalınmalı ve güzel davranışlar huy haline dönüşüncüye kadar ısrarla tekrar edilmelidir.⁷⁶ Buraya kadar yaptığımız incelemeler de göstermektedir ki Yahya İbn Adî'nin eğitimle ilgili tüm önerileri ahlâkını eğitmek isteyen şahsın kendisine yöneliktir. Bu önerilere bakıldığında yetişkin bir insana, en azından âkil bâliğ bir kişiye seslenildiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Yahya İbn Adî'nin ahlâk eğitiminde kişinin kendisini muhatap olarak gördüğünü, eserinde çocukları ve gençleri eğitmek isteyen ebeveyn yahut eğitimcilere yönelik bir yöntem önerisine rastlamadığımızı söyleyebiliriz.

İbn Miskeveyh ise eserinin ikinci bölümünde gençlerin ve çocukların eğitimini ele almıştır. Eğitimde erken yaşların önemine dikkat çeken İbn Miskeveyh, çocukları yetiştirme kurallarını da açıklık getirmeye çalışmıştır. Ona göre yaratılıştan huyları iyi olmayan ve eğitimi de ihmal edilen insanlar, hayatları boyunca bu olumsuz çizgiyi devam ettirirler. Bu ahlâkın değiştirilebilmesi ise ancak eğitim ile sağlanabilir. İbn Miskeveyh, yetişkin insanlara, yalnız kendileri için değil çocuklarını da ahlâken eğitebilecekleri yöntemler sunmaktadır. Onun ahlâk eğitimine bakışı Yahya İbn Adî'nin bakışından daha kapsamlıdır.⁷⁷ Çocukların eğitimleri sırasında onlara karşı hoşgörü göstermesini isteyen İbn Miskeveyh, onların yalan söyleme, hırsızlık, kıskançlık gibi hatalarına karşı hemen cezalandırma yoluna gidilmemesini, sürekli eğitim yoluyla hatalarını azaltma yolunun tercih edilmesini tavsiye etmiştir.⁷⁸ İbn Miskeveyh çocuğun eğitimine, onun ilk eğilimi olan beslenme eğiliminden başlanmasını, daha sonra sırasıyla öfke ve düşünce gücünün eğitilmesini önermektedir. Çocukların yeme içmeye aşırı düşkünlük hususunda uyarılmalarını istemiştir. Onların yanında iyi insanların övülmelerini ve iyi bir davranışta bulduklarında övülerek iyiliklerinin pekiştirilmesini öğütlemiştir.⁷⁹ Bu ifadelerinden anlaşıldığı üzere İbn Miskeveyh, çağdaş ahlak gelişim teorilerinde genel kabul gören çocukların gelişim

⁷⁴ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 66.

⁷⁵ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, ss. 68-70.

⁷⁶ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 72.

⁷⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-ahlâk*, ss. 38-72.

⁷⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 59.

⁷⁹ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 58.

özelliklerine göre eğitilmesi, davranışlarının olumlu yönlerine dikkat çekilmesi, olumlu örnekliklerle desteklenmeleri, cezalandırma ve baskıdan kaçınma gibi ilkelere vurgu yapmıştır.⁸⁰

Eserinde yemek yeme, giyinme, oturup kalkma gibi çocuğun ahlâk eğitimine temel olacak konularda ayrıntılı bilgiler veren ve beden eğitimi zihnin eğitimi ile ilişkili gören İbn Miskeveyh, bedenin uyusukluğunun, zihnin uyusukluğunu da beraberinde getireceği düşüncesine sahiptir. Bundan dolayı insanların hareketli, dinamik, zorluklara karşı dayanıklı olarak yetiştirilmelerinin, insana has olan düşünce gücünü de geliştireceğine inanmaktadır.⁸¹ Bu düşüncelerinden, İbn Miskeveyh'in pratik ahlâktan teorik ahlâka geçişi mümkün gördüğünü anlamaktayız. O, ahlâki davranışların pratik uygulamalarının yeterince tekrar edilmesi durumunda insan zihninde de bir karşılık bulabileceğini, yani bilinçsiz taklitten bilinçli tercihe doğru bir gelişme gösterebileceğini savunmaktadır. Yani ebeveyn, öğretmen ve sosyal/dinî normlarla sağlanan dışsal kontrolün zamanla içselleştirileceği ve bireyde otokontrolün sağlanabileceğini ifade etmektedir.

Nefsini eğitmek isteyen kişiye bir yöntem sunmak isteyen İbn Miskeveyh, ona şehvet ve öfke gücünün ancak ihtiyaç halinde ve aşırıya kaçmadan tatmin edilmesini ve bu güçlerin kendisini yönetmelerine izin vermemesini öğütlemiştir. Ona göre insan bu güçleri kullanmada aşırıya giderse kendi kendini cezalandırmalıdır. Örneğin yemeğe aşırı düşkünlük baş göstermişse perhize yönelmelidir.⁸² İbn Miskeveyh'e göre, güzel ahlâki amaç edinen kişi, nefsinin küçük alıştırmalarla daha büyük imtihanlar için dayanıklı hâle getirmelidir. Çünkü bu küçük alıştırmalarla nefsin arzularını kontrol etmeyi ve sabretmeyi öğrenen kişiler başkalarına zor gelen işlerin üstesinden gelebilirler.⁸³

İbn Miskeveyh'e göre kişinin kendi kusurlarını görmesi, kendisine eleştirel bir gözle bakması ve nefis muhasebesi yapması ahlâk eğitiminin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca insan, her zaman kendi kusurlarını görememe ihtimaline karşı hatalarını kendisine açıkça söyleyebilecek dostlarına bu konuda cesaret vermelidir. Dostları kendilerini uyardıklarında onlara güler yüzlü olmalı ve teşekkür etmelidir ki bu sayede kötülüklerini fark edip düzeltme fırsatına erişsin.⁸⁴ Nefsin eğitiminde araştırma, düşünme ve inceleme faaliyetlerine Yahya İbn Adî gibi İbn Miskeveyh de büyük önem vermiştir. Ona göre insan düşünme ve araştırmadan uzaklaşırsa aptallaşır ve iyiliklerden uzaklaşır. Bu bakımsan gençlerin fikir alanında eğitilmelerine önem verilmelidir.⁸⁵

Yahya İbn Adî'nin eserinde dini emir ve yasaklar aracılığıyla ahlâkî eğitime yönelik bir bilgi bulunmazken, İbn Miskeveyh bu konuda âyet ve hadislerle yer vermiş ve ahlâkını güzelleştirmek isteyen insanlara Allah'tan korkmayı ve ona

⁸⁰ Köylü, Mustafa, "Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi", *Din Eğitimi Araştırmalar Dergisi*, 12 (2003), ss. 86-87.

⁸¹ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, ss. 58-61.

⁸² İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, ss. 165-166.

⁸³ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 167.

⁸⁴ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, ss. 168-169.

⁸⁵ İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk*, ss. 158-159.

teslim olmayı tavsiye etmiştir.⁸⁶ Yine eserinde gerçek mutluluğun Allah'a yaklaşanlara mahsus olduğunu ifade eden İbn Miskeveyh'e göre insan bu konuda dinin rehberliğine ihtiyaç duymaktadır.⁸⁷

İnsanlara güzel ahlâkın en üst mertebesini hedeflemeyi öğütleyen Yahya İbn Adî, bu hedefin ne olduğuna ilişkin bilgiler de vermiştir. Ona göre bu hedef, güzel huyları kendisinde toplamış olan yetkin insandır. Eserinin beşinci bölümünde yetkin insanın ve yetkin hükümdarın vasıflarını anlatan⁸⁸ Yahya İbn Adî'ye göre ahlâk eğitiminin hedefi yetkin insan mertebesine ulaşmaktır. Ona göre yetkin insan, tüm güzel huyların kendisinde görüldüğü ve çirkinliklerin bulaşmadığı kimsedir. Aslında bu mertebeye ulaşmak çok nadiren mümkün olmaktadır. Ancak bir ideal olarak da kabul edeceğimiz bu yetkin insanın vasıflarını bilmek ve bu vasıflara sahip olmayı hedef edinmek gerekir.⁸⁹ Öte yandan yetkin insan kendi huylarını dikkatli bir şekilde gözetleyen ve hatalarını görebilen kişidir. Yetkin olmayı kendisine hedef edinen ve bu uğurda tüm çabayı gösterenler çirkin davranışların küçük menfaatlerine aldanmaz ve güzel ahlâktan örnekleri sergilemekten büyük bir mutluluk duyarlar.⁹⁰

Yahya İbn Adî'ye göre ahlak eğitiminin en üst hedefi olan yetkinliğe ulaşmanın en temel ilkesi hakikat arayışı içinde olmaktır. Bu arayış içinde olan insan bilgisini artırmaya, olaylar arasındaki sebep sonuç ilişkisini keşfetmeye çalışmalıdır.⁹¹ Yetkin insan arzuları hususunda kendisi için aşırıya kaçmayan bir düzey belirlemeli ve güzel şeylerden mutlu olma yolunu seçmelidir. Arzularına düşkün insanlardan uzak durmalı ve şehvânî arzuyu kendisine düşman bellemelidir.⁹² Yetkin insan, asalet ve cömertliği elde etmek için yeme içme hususunda ölçülü olmalı, yiyeceğinin fazlasını başkaları ile paylaşmalıdır. Arzularını yönetmek ve ahlâkını güzelleştirmek isteyen kişi malı mülkü küçük görmeli, maddi şeylere hak ettiğinden fazla değer vermemelidir.⁹³ Örneğin öfke insanı düşüncesizce hareket etmeye sevk eder ve saldırgan davranışlar sergilemeye yöneltir. Bu sebeple Yahya İbn Adî, insanın öfkesini yenmeye, şefkatli ve merhametli olmaya kendisini alıştırmasını öğütlemiştir. Çünkü insan ancak akletme özelliği ile insandır. Bu nedenle insan öfkeyle değil akılla karar vermelidir.⁹⁴ Bu şekilde yetkin insan, iyilik yapmaya, kötülüklerden kaçınmaya gayret göstermeli ve kötülüklerin faydalarının geçici olduğunu bilmelidir.⁹⁵

Eserinin tümünde hükümdarların sıradan insanlardan farklı olduğunu vurgulayan ve bazı vasıfları sıradan insanlarda iyi görmesine rağmen hükümdarlarda hoş görmeyen Yahya İbn Adî, yetkin hükümdarın vasıflarını ayrıca

⁸⁶ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 53.

⁸⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-ahlâk*, ss. 153-155.

⁸⁸ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 74.

⁸⁹ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 74.

⁹⁰ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 74.

⁹¹ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 76.

⁹² Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, ss. 76-78.

⁹³ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, ss. 80-82.

⁹⁴ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 88.

⁹⁵ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, s. 90.

açıklamıştır.⁹⁶ Ona göre yetkin hükümdar gerçek liderdir. Gerçek bir lider ahlâki faziletleri elde etme hususunda zirveyi hedeflemeli, daha azına razı olmamalıdır. Hükümdar ayıp ve kusurlarının kimseden gizli kalmadığını bilmeli ve ona göre hareket etmelidir. Etrafında dalkavuk insanları barındırmamalıdır. Aklına ve zekâsına güvendiği yakınlarından yahut sadık hizmetkârlarından kendisinde bulunan ayıp ya da kusurları bildirmelerini istemelidir. İyilikte en üst seviyeyi hedeflemeli ve bu yolda ilerlemelidir ki böylece gerçek liderliğe ulaşacaktır.⁹⁷

İbn Miskeveyh'e göre ahlâki olgunluk için, insan sadece faziletlerin bilgisine sahip olmakla yetinmez, aynı zamanda bu faziletleri hayata geçirmeye çalışır ki böylece insan olarak çıkabileceği en üst seviyeye erişebilsin. Bu seviyeye ulaşmak isteyen insanlar kötülüklerden kaçınmalı, iyiliği istemeli, öğütlere kulak vermelidir. Ayrıca çok az insanın erişebildiği bu seviyeye ulaşmak için kişinin yaratılışının üstün ve huylarının iyi olması gerekmektedir.⁹⁸ Ahlâk eğitiminde bilgi ve uygulama birlikteliğinin önemine vurgu yapan İbn Miskeveyh, günümüzde sık sık eğitimde gündeme gelen ahlâki değerlerin hayata geçirilmesinin önemine işaret etmiştir.

Sonuç

Ahlaka ve eğitime bakışlarını ele almaya çalıştığımız iki filozofun insanın doğasına ilişkin görüşlerinin bir birine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Hem Yahya İbn Adî ve hem de İbn Miskeveyh kendi dönemlerinin düalist bakış açısını yansıtarak, insanı beden ve nefisten müteşekkil bir varlık olarak tanımlamış ve insanı diğer varlıklardan ayıran nefsin güçlerine dikkat çekmektedirler. Her iki filozof da insanı insan yapan özelliğin düşünme gücü olduğunu ifade etmektedirler. Onlar insan davranışlarını yönlendiren diğer arzuların düşünme gücünün emrine verilmesini ahlâk eğitiminin temeli kabul etmişlerdir. Ahlâkın güzelleştirilmesi sürecinde düşünce gücünü besleyen ilmi faaliyetlerin, zihni alıştırmaların ve irade alıştırmalarının önemli olduğuna dikkat çekmişlerdir. Her iki filozof da insanların farklı ahlâka sahip olmalarını doğuştan getirdikleri özelliklerine, eğitim ve çevrelerinin farklı olmasına bağlamakla birlikte Yahya İbn Adî, İbn Miskeveyh'e nispetle insanın ahlâkının değiştirip değiştiremeyeceği hususunda daha kötümserdir. İbn Miskeveyh ise herkesin ahlâkının değişebileceğini düşünmektedir.

Ahlâk eğitimine ilişkin Yahya İbn Adî her şahsın kendi nefsi üzerinde etkin olabileceği düşüncesinden hareketle, özellikle faziletleri elde etmeye çalışan insanları muhatap almaktadır. İbn Miskeveyh ise çocuk ve gençlerin aileleri ve eğitimcileri tarafından eğitime tabi tutulması gerektiği görüşündedir. İbn Miskeveyh'in eserinde ahlâk eğitiminin metoduna ilişkin daha geniş bilgi bulmak mümkündür. O, ahlâk eğitimini birey ve toplum ve o topluma rehberlik eden hükümdarın görevi olarak belirtmekle, konunun siyasi ve toplumsal yönüne de

⁹⁶ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk* ss. 90-98.

⁹⁷ Yahya İbn Adî, *Tehzibü'l-ahlâk*, ss. 90-98.

⁹⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-ahlâk*, ss. 153-155.

dikkat çekmiştir. Sadece bireyin iyiliği hedeflemesini yeterli görmemiş; bu konuda birey ve toplumu bir bütün olarak ele almıştır. Her iki filozof da ahlâk eğitiminin zor ve zaman alan bir süreç olduğu kanaatini taşımaktadır. Özellikle İbn Miskeveyh kolaydan zora, basitten karmaşığa doğru bir ahlâk eğitiminin önemine dikkat çekmiştir. Ahlâk eğitiminde çevrenin ve iyi örneklerin gerek yetişkin gerekse çocuk ve gençler üzerinde etkisine dikkat çeken filozoflar iyi bir çevrenin doğal bir eğitim ortamı olduğuna vurgu yapmışlardır.

Ahlâki faziletleri özendirmek amacıyla Yahya İbn Adî genellikle davranışların sonuçlarına dikkat çekme yolunu tercih etmiştir. Şahısların sosyal rollerine ve doğuracağı sonuçlara göre ahlâki değerlerini belirleyen Yahya İbn Adî, sıradan insanlar ile hükümdarların davranışlarını farklı değerlendirmektedir. İbn Miskeveyh ise davranışların sonuçlarına değil, ahlâki faziletlerin manevi derecesine önem vermiştir. İbn Miskeveyh, insanları, melekler katına erişmek ve mutlak iyi olan Tanrı'ya kavuşma ideali ile faziletlere özendirmektedir. İki filozofun ahlâk eğitimi açısından diğer bir farkı ise Yahya İbn Adî'nin dini bir referans vermemesine rağmen İbn Miskeveyh'in sık sık ayet ve hadisleri referans olarak almasıdır. İbn Miskeveyh ahlâk eğitiminde dini kuralların etkili olacağına inanmaktadır.

Son olarak, ahlâk eğitimi açısından incelediğimiz iki eserden çıkarılabilecek ve günümüz ahlâk eğitimine yol gösterici olacağını düşündüğümüz şu ilkelerin altını çizmek istiyoruz:

- Ahlâk; bilgi, duygu ve aksiyon başta olmak üzere çok farklı yönleri barındırdığı için yapılacak bir eğitimin tüm yönleri ile ahlâki kuşatıcı nitelikte olması gerekir.

- Ahlâkî fail olan insan, davranışlarına yön veren içsel saiklerle birlikte analiz edilmeli ve onun kendi nefsinin (benliğini) tanımaya imkân tanıyacak bir eğitimden geçirilmesi gerekmektedir. Zira Yahya İbn Adî'nin de ifade ettiği gibi insan sadece bedensel arzuları olan basit bir varlıktan ibaret değildir.

- Ahlâki olgunlaştırmada etkin olan düşünce ve irade gücü eğitilmelidir. Gerek Yahya İbn Adî gerekse İbn Miskeveyh düşünce gücünün etkinliğinin artırılmasının faziletlere ulaşmadaki rolüne dikkat çekmişlerdir. Bunun için de çocukluktan itibaren iradenin gelişmesi için alıştırmalar yapılmasını gerekmektedir. Ancak bu alıştırmalar bireyin gelişim özelliklerine uygun olmalıdır.

- Ahlâkî ideallere erişme seviyesi, gerek doğuştan getirdiği özellikler, gerekse çevre ve kültürel etkiler sebebiyle, her insanda aynı değildir.

- İnsanın düşünce gücünü geliştirici ilimlerin öğretilmesi, ahlâkın olgunlaşmasına katkı sunacaktır.

- Ahlâk eğitimi bireyin tüm yaşamı boyunca devam eden bir süreçtir.

- Ahlâk eğitiminde dini ilkelerden ve dini motivasyonlardan yararlanılması güzel ahlâka ulaşmada pekiştirici bir güç olacaktır.

- Bireyin sosyal çevresinin ahlâkî gelişimi üzerindeki etkisi dikkate alınmalıdır. Bu sosyal çevrenin tüm bileşenleri, aile, okul, toplum ve hatta günümüzde birey üzerinde oldukça etkin olan medya ve iletişim araçlarının

uyumlu olması önemsenmelidir. Ahlâklı insan yetiştirme ideali tüm sosyal çevre unsurlarınca benimsenmelidir.

- Çocukları yetiştiren ebeveynler ve büyükler, davranışları dışsal cezalar aracılığıyla düzeltme yönteminden daha çok çocuğun vicdanî hislerine vurgu yaparak düzeltmeye gayret etmelidirler. Hataları üzerinde düşünmeleri sağlanarak onların içsel kontrollerini geliştirmelerine kapı aranmalıdır.

- Ahlâk eğitiminde iyi bir örneklik oluşturmanın, ahlâkî faziletlerin teorik bilgisini sunmaktan daha etkili olduğu unutulmamalıdır.

- Ahlâkı olumsuz etkileyecek, kötü ahlâklı kişiler, çirkin işlerin yapıldığı mekânlar ve içki gibi kötü alışkanlıklardan nesli korumak gerekmektedir.

- Bir davranışın kişinin ahlâkına yerleşmesi uzun zaman alan bir süreç işidir. Davranışın zorlanılmadan, doğallıkla yapılacak seviyeye ulaşması için düzenli alıştırmalar yapılmalıdır. Bu zorlu süreci de sabırla sürdürmek gerekmektedir.

Kaynaklar

- Alper, Ömer Mahir, "İbn Sinâ", *DİA*, 1999, c. XX, ss. 319-322.
- Altıntaş, Ramazan, "İbn Miskeveyh'in Adalet Anlayışı", *C.Ü.İ.F.D.*, 2 (1998), ss. 237-249.
- Aydın, İbrahim Hakkı, "Seküler Ahlak Bağlamında Din Ahlak İlişkisi" *A.Ü.İ.F.D.*, Erzurum, 35 (2011), ss. 1-23.
- Aydın, Mehmet, "İbn Sînâ'da Ahlâk" *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu* (17-20 Ağustos 1983), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, ss. 117-118.
- Bayrakdar, Mehmet, "İbn Miskeveyh" *DİA*, c. XX, 1999, ss. 201-208.
- Çağrı, Mustafa, "Kindî'nin Def'u'l-Ahzân Adlı Risâlesi, Kaynakları ve Tesirleri" *M.Ü.İ.F.D.*, 7(1989), ss. 220-241.
- Çelikkol, Suat, "Fârâbî'de Ahlak ve Ahlak Eğitimi", *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*, 2010.
- Çiftçi, Nermin "Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1, ss. 43-77
- Çubukçu, İbrahim Ağâh, "İbn Sinâ ve Felsefesi", *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu* (17-20 Ağustos 1983), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984.
- Demir, Ömer "Felsefe ve Din Eğitimi İlişkisinde Felsefi Kazanımlar", *Ekev Akademi Dergisi*, 64, ss. 195-224.
- Deniz, Gürbüz "İbn Sînâ'nın Ahlâka Ait Risalesi (Risale fi'l-birr ve'l-ism)", *Diyanet İlmi Dergisi*, 50/1, ss. 229-243.
- Doru, Mehmet Nesim, "Yahya İbn Adî", *DİA*, 2013, c.43, , ss. 237-240.
- Durusoy, Ali, "İbn Sinâ (Felsefesi)" *DİA*, c.20, 1999, ss. 322-33.
- Fahri, Macid, *İslam Ahlâk Teorileri*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Görkaş, İrfan, "Fârâbî'nin İnsan Tasavvuru", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 50 (2013), ss.289-304.
- İbn Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub b. Miskeveyh el-Hazin, *Ahlakî Olgunlaştırma (Tehzîbü'l-ahlâk)*, çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- İzmirli, İsmail Hakkı, "Ebu Ali Miskeveyh İbn Miskeveyh el-Hazin", *Dâr'ul-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 10 (1928), ss.17-33.
- Kaya, Mahmut, "Fârâbî", *DİA*, c.12, 1995, ss. 145-162.
- Kaya, Mahmut, *Kindî Felsefî Risaleleri*, 3. Bs., Klasik Yayınları, İstanbul 2014.
- Köylü, Mustafa, "Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi", *Din Eğitimi Araştırmalar Dergisi*, 12 (2003), ss. 69-87.
- Tokat, Latif, "Fârâbî Felsefesinde Mutluluğun Araştırılması", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI/3 (2006), ss.133-157.
- Uludağ, Süleyman, "Nefis", *DİA*, c. XXXII, 2006, ss. 529-531.
- Ülken, Hilmi Ziya - Burslav, Kivamettin; *Fârâbî*, Kanaat Kitabevi, 1940.
- Yahya İbn Adî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Adî b. Hamîd b. Zekeriyâ, *Tehzîbul Ahlak*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013.

Yayla, Ahmet, "Kant's View On Moral Education", *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences*, 38, 1 (2005), ss.73-86.